

Halife Abdülmecid Efendi (1868-1944)

Son Halife

Sultan Abdülaziz ile Hayranıdil Kadınefendi'nin oğlu olan Abdülmecid Efendi, 1 Haziran 1868 günü Dolmabahçe Sarayı'nda doğdu. Ağabeyleri; Yusuf İzzeddin ve Mahmud Celaleddin efendiler, ablaları Saliha ve Nazıme sultanlardı. Kardeşleri ise Şevket ve Seyfeddin efendiler ile Esmâ ve Emine sultanlar. Abdülaziz'in Padişah iken doğan ilk oğlu idi. Onun için doğumu resmen ilan olundu. Abdülmecid Efendi'nin Osmanlı tahtına çıkması hatta veliahd olması çok uzak bir ihtimaldi. Çünkü babasından sonra saltanat, amcası Sultan Abdülmecid'in oğullarına geçiyordu. Nitekim Abdülmecid'in altı oğlundan dördü; V.Murad, II.Abdülhamid, V.Mehmed Reşad ve VI.Mehmed Vahideddin padişah oldular. Bundan sonra birbiri ardına yaşananlar Abdülmecid Efendi'nin önünü açmıştır. V.Murad 36 yaşında padişah olmasına karşın sadece 93 gün bu görevde kalabildi. II.Abdülhamid tahttan indirildi. Sultan Reşad'ın saltanat süresi 8 yıl sürdü. En trajik olay ise 31 Ocak 1916 tarihinde Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi'nin intihar etmesi idi. Yusuf İzzeddin'in vefatı sonrasında Vahideddin veliahd kendisi de ikinci veliahd olmuştur.

Abdülmecid Efendi'nin çocukluğu, Batı kültürüne açık ama aynı zamanda ananeye gereken önemin verildiği, babası Sultan Abdülaziz'in öngördüğü eğitim ortamında, özel dersler alarak Dolmabahçe Sarayında geçti. Babasının 1876'da ölümünden sonra eğitimi ile annesi Hayranıdil Kadın ve ablası Nazıme Sultan ilgilendi. II.Abdulhamid'in uygun gördüğü Yıldız'daki Şehzadegân Mektebi'nde, kardeşleri Şevket ve Seyfeddin Efendilerle tahsiline devam etti. Burada dönemin önemli hocalarından dersler aldı. Arapça, Farsça, Fransızca, Almanca ve İngilizce öğrendi. Abdülmecid Efendi'nin güzel sanatlara olan ilgisi küçük yaşlardan itibaren dikkat çekmiş resim ve müzik dersleri almıştır. Devrinin önemli ressamı olan Abdülmecid Efendi'nin önemli besteleri de vardır. Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'nin 31 Ocak 1916'da intihar etmesinden sonra en yaşlı şehzade olarak Vahdeddin Efendi'nin İttihatçılara muhalif olması sebebiyle veliahd olmasını iktidarda bulunan İttihad ve Terakki Partisi istemedi. Şehzade Abdülmecid Efendi'ye veliahtlık teklif edildi ancak Abdülmecid Efendi yüzyıllardır süren geleneği bozamayacağını belirterek reddetti.

4 Temmuz 1918'de Amcasının oğlu Vahdeddin'in tahta çıkmasıyla beraber Abdülmecid Efendi'de aynı tarihte 50 yaşında Veliahd oldu. Mütareke Devrinde Padişah ile fikir ayrılıkları görüldü. Teamülde olmamasına rağmen bir veliahd olarak Abdülmecid Efendi Padişahı tenkit eden mektuplar yazıp uyarılarda bulundu. Bunlardan ilkinin 18 Ocak 1919'da yazdığı, Tevfik Paşa Hükümetinin zayıflığından şikayet etti, Saltanat Şurası toplanmasını teklif etti. 26 Mayıs 1919'da toplanan Saltanat Şûrasına katıldı ancak şûradaki atmosferden rahatsız oldu. Paris Barış Konferansında Türk milletinin hukukunun korunması için ABD Başkanına, İngiltere ve İtalya Kralına, Fransa Başbakanına telgraflar gönderdi. Fransız Dışişleri Bakanı Pichon'un "Osmanlı Devletinin hayati menfaatlerine temas eden hiçbir hususu ihmal etmeyecekleri"ne dair cevabı basına yansıdı. Fransa'nın bu cevabı İngiltere tarafından "yersiz" olarak değerlendirildi. ABD, Abdülmecid Efendi'ye gönderdiği cevapta telgrafın alındığını ve Paris Barış Konferansında Osmanlı Heyetinin dinleneceğini bildirdi. Abdülmecid Efendi 12 Haziran 1919'da Sultan Vahdeddin'e ikinci mektubunu gönderdi. Mektupta, Paris Barış Konferansında Osmanlı Devletine sunulan barış şartlarının Türkiye için ölüm fermanı olduğu vurgulanıyor ve Sultan Vahdeddin'in İtilaf devletlerine bunun kabul edilemez olduğunu bildirmesini istiyordu. Veliahd ayrıca, Anadolu'daki milliyetçilerle hükümet arasındaki mücadelenin sona erdirilmesini, Anadolu'ya şehzadelerden birinin başkanlığında bir heyet gönderilerek tarafların yakınlaştırılmaları gerektiğini yazıyordu. Veliahd, Paris Barış Konferansı'na Tevfik Paşa başkanlığında akil devlet adamlarından oluşan bir heyetin gönderilmesini öneriyordu.

Ancak Paris Barış Konferansı'na Damat Ferid'in gidip başarısız olarak dönmesi üzerine Veliahd Abdülmecid Efendi, Sultan Vahideddin'e 16 Temmuz 1919'da üçüncü mektubunu yazdı ve bu mektup basına da sızdı. Yedi maddeden ibaret olan mektupta, Padişah Halife'nin siyasi partiler ve görüşler karşısında tarafsızlığını koruması, seçimlerin hemen yapılması, iktidar sahipleri ile devlet ricalinin birlikte çalışarak bugünkü şartlar altında bir teklifin hazırlanıp kamuoyuna duyurulması, partiler arası düşmanlığı bir tarafa bırakarak itimata layık bir hükümet kurulması, genel af ilan edilmesi, Anadolu'da kurulan cemiyetlerin taleplerinin incelenerek makul olanların yerine getirilmesi, milletin arasında artan nefretin giderilerek birlik ve beraberliğin sağlanması gerektiğini önermekteydi.

Veliahd mektubun şu cümle ile bitiriyordu; *"Bu önemli noktaların yerine getirilmesinde gösterilecek ilgisizlik -Allah korusun- büyük felakete yol açacaktır ve bunun padişahın gizlenmesi ihanet olacaktır. Arzına bu yüzden cür'et edildi."*

Abdülmecid Efendi bu düşüncelerini 29 Temmuz 1919'da Saray'a giderek bizzat Padişaha aktarmış ve Damat Ferid Hükümetinden sakınmasını istemiştir. 8 Ağustos 1919 günü İngiliz Yüksek Komiserliği Baş tercümanı Ryan, Abdülmecid Efendiye uyarması için gönderildi. Ryan'ı kabul eden Veliahd ona; *"Çoğunluğu Türk olan topraklarda halk Türk yönetimi görmek istiyor. Buna karşılık Anadolu'nun bölünmesi, İzmir faciası var ortada. Kısa zamanda Rumlar 20 bin Türk'ü kasaplar gibi doğradılar. Halk Mustafa Kemal, Rauf ve arkadaşlarına itibar ediyorsa bunun sebebi arzularına İstanbul hükümetince itibar olunmamasıdır"* diyordu.

Veliahd Abdülmecid Efendi İstanbul'da partiler üstü bir hükümet kurularak, meşruti monarşinin devamını savunurken, Türklük esasına dayalı millî talepleri dile getiren adeta Anadolu'daki millî hareketin sözcüsü gibidir. Bu söylem ve duruş yakınlığından dolayı Veliahd, 1920 yaz aylarında Ankara'ya davet edilmiştir. Davet, TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa, Hamdullah Suphi ve Dahiliye Vekili Cami Bey'in yazdığı üç ayrı mektup ile olmuştur. Bu mektuplar Milli Mücadeleye katılmış bulunan Veliahdın eski yaveri Yüzbaşı Yümni Bey tarafından getirildi. İki gün müsaade isteyen Abdülmecid Efendi, Ahmet İzzet Paşa, Dahiliye Nazırı Şerif Paşa, Halil Paşa ile istişare etti ve Ankara'ya geçemeyeceğini bildirdi. Bunun sebeplerini şöyle değerlendirmekteyiz; Görüştüğü eski nazır ve paşalar geçmesini tavsiye etmediler, İtilaf devletleri bu görüşmeleri haber almış, Veliahdın konutu etrafında tedbir almıştır. Nitekim Yüzbaşı Yümni Bey Veliahd'ın cevabını almak için Veliahd dairesinin etrafının sarıldığını anlatmıştır. Veliahd Efendi Anadolu'ya geçmesi halinde Sultan'a karşı kendisinin sultan-halife ilan edilmesi ve bunun meydana getireceği kargaşayı göze almamıştır. Gereğesi ne olursa olsun Abdülmecid Efendi'nin Anadolu'ya geçme teklifini reddetmesi TBMM nezdinde Hanedan'a karşı bakışın kırılma noktasını teşkil etmiştir.

Abdülmecid Efendi'nin Anadolu'ya geçeceği söylentileri, İngiliz, Fransız ve İtalyan istihbarat raporlarında uzun zaman konu edilmiş, Veliahd dairesi gözetim altında tutulmuştur ancak 27 Eylül 1920 gününden itibaren tarassut 38 gün boyunca tam bir tecrite dönüşmüş ve kimsenin giriş çıkış yapmasına müsaade edilmemiştir. Bu durum karşısında 16 Eylül 1920 tarihinde Abdülmecid Efendi tekrar Sultan Vahideddin'e ağır bir mektup yazarak kendisine uygulanan haksız ve hadsiz muameleye derhal son verilmesini ve Damat Ferid'e yetki vermekten de artık vazgeçmesini talep etmektedir. Bu mektuba rağmen tecrit bir ay kadar daha sürmüştü bu da Veliahd ile Padişahın arasını bir daha düzelmek üzere bozmuştur.

25-26 Nisan 1921'de Abdülmecid Efendi'nin oğlu Şehzade Ömer Faruk Efendi gizlice İnebolu'ya geçerek Ankara'ya gitmek istemiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği telgrafta;

“Telgrafınızı büyük bir memnuniyetle aldık. Yüksek zatınızın Anadolu’yu şereflendirmeleri tarihteki üzücü örneklerinden de görüldüğü şekilde saltanat mensupları arasında bazı fena anlamlara yer verebileceği ve birlik halinde bulunan milli kamuoyunu yeniden karışıklığa düşürmek suretiyle fevkalade mahzurlara sebep olabileceği için vatan ve milletin bütün saltanat hanedanı mensuplarının hizmetlerinden istifade edecekleri zamanının gelmesini bekleyerek şimdilik İstanbul’da kalmaya devam etmenizın yaradılışınızın verdiği vatan sevgisinin gereği görüldüğü saygı ile arz olunur.”

Denilerek İstanbul’a dönüşü temin edilmiştir. Ancak Veliahdın yaveri Kadri bey, Mayıs 1921’de onun onayı ile Anadolu’ya geçip Kazım Karabekir Paşa’nın kurmay başkanı olurken diğer bir yaveri Hasım Bey de İsmet Paşa’nın kurmay subayı olmuştur.

24 Aralık 1921 günü TBMM Gizli Celsesinde Veliahd Abdülmecid Efendi’nin TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği ve Anadolu’ya geçmek isteğini bildiren mektubu müzakere edildi. Temmuz 1920’de kendisine yapılan teklifi reddettiği hatırlatılan müzakerede geçişine müsaade edilmediği kendisine yazılan bir mektup ile bildirildi.

Abdülmecid Efendi, Anadolu’da mücadeleye katılmamış veya katılamamıştır ancak İstanbul’da fahri başkanı olduğu Hilal-i Ahmer Cemiyeti aracılığı ile Anadolu’daki asker, gazi, göçmen ve mağdurlara yardım yapılmasına destek olmuştur. Sultanahmet Mitinginden Milli Mücadele için düzenlenen toplantı, mevlid, kutlama gibi tüm etkinliklere katıldığı görülmüştür. Nitekim Milli Mücadeleyi destekleyen duruşu, TBMM’nin kendisini halife seçmesindeki en önemli sebeplerden birini teşkil edecektir.

1 Kasım 1922 günü Saltanat ilga edildikten sonra 17 Kasım 1922 günü son Osmanlı Padişahı Vahideddin, İngiliz Malaya zırhlısı ile Türkiye’yi terk ettiğinde, TBMM hemen harekete geçerek İstanbul’da Refet Paşa’dan Abdülmecid ile görüşmesini istedi. Görüşme sonunda Abdülmecid Efendi’den yazılı olarak *“TBMM’nin Hilafet ve Saltanat hakkında aldığı kararı tamamen tasdik ve tasvip ediyorum”* beyanı imzalı bir surette alındı ve Ankara’ya bildirildi. 18 Kasım 1922 tarihinde TBMM gizli celsesinde önce Şeriyeye Vekaletince hazırlanan fetva ile “düşmana sığınan” Vahideddin’i halifelikten oy birliği ile düşürdü. Ardından yeni halife seçimine geçilerek Abdülmecid Efendi 148 oy alarak Hilafet makamına seçildi. 19 Kasım 1922 Pazar günü Mustafa Kemal Paşa, Abdülmecid Efendi’ye telgraf göndererek, Vahideddin’in Şeriyeye Vekaleti fetvasıyla hal edildiğini, hakimiyeti kayıtsız şartsız üzerinde bulunduran Meclisin kendisini halife seçtiğini bildirdi. Telgraf Refet Paşa tarafından Abdülmecid Efendi’ye götürüldü. Refet Paşa, Halifenin “Halife-i Müslimin” sıfatını kullanacağını bildirdi. 24 Kasım 1922 Cuma günü Topkapı Sarayı’nda geleneksel biat merasimi yapıldı. TBMM’den seçilerek gelen 19 kişilik Heyet, Bağdat Köşkünde Meclis Başkanlığının seçim sonuçlarını bildiren yazısı, Abdülmecid Efendi’ye verildi. Mukaddes Emanetler odasına geçilerek burada Hırka-i Şerif ve Sancak-ı Şerif ziyaret edilip biat töreni gerçekleştirildi. Bu esnada bütün Türkiye’de 101 pare top atışı yapıldı. Hilafet makamı çalışma ofisi olarak Dolmabahçe Sarayı tahsis edildi. Hilafet makamı bürokrasisine yapılan atamalar, İcra Vekilleri Reisi tarafından TBMM Reisiğine sunulmuş, ya bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından ya da TBMM Başkan vekili tarafından imzalanarak işlem yapıldığı dönemin evrakından tespit olunmuştur.

Abdülmecid Efendi’nin TBMM tarafından Halife seçilmesi İslam dünyası bakımından kabul görmüştür. Bunun birkaç önemli gerekçesi vardır. Birincisi, TBMM daha yeni Batılı emperyalist devletlere karşı istiklal mücadelesi vermiş ve kazanmıştı. 1920’lerin dünyasında bu muazzam başarı tüm dünya Müslümanları nezdinde büyük bir itibarı beraberinde getirmiştir. İkincisi ise, seçilen kişinin yüzyılların geleneğine uygun olarak Osmanlı Hanedanına mensup olması idi. Nitekim Abdülmecid Efendi’nin Hilafeti süresince dünyanın her tarafındaki Müslüman toplulukların gerek heyet göndererek, gerekse mektup ve telgraflarla Halifeye biat ettikleri görülmüştür.

II. Meclis 11 Ağustos 1923'te açıldı ve Halife Abdülmecid Efendi 15 Ağustos 1923'te Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta Meclisin yeni çalışma dönemini kutlayıp mebuslara selamlarını ilettili. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçilmesini ilk kutlayanlardan birisi Halife Abdülmecid olmuştur. Ancak Cumhurbaşkanlığı ile Hilafetin ayrı makam ve ayrı kişiler tarafından temsil edilmesi yeni bir tartışmayı gündeme getirdi. Şöyle ki; teoride ve geleneksel uygulamada çoğunlukla halifeler devlet başkanı idiler. Türkiye Cumhuriyetinin devlet başkanı Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa olduğuna göre Abdülmecid'in Halife olarak neyi, nasıl temsil ettiği ve bunun hukukiliği tartışmaya açıldı. Bu tartışmalar Halifeliğin kaldırılmasına kadar devam etti. 3 Mart 1924'te TBMM'nin kabul ettiği 431 sayılı *Hilafetin İlgası ve Hanedan-ı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına dair kanun* ile karar verildi.

Hilafetin İlgası ve Osmanlı Hanedanının sürgün kararı 3 Mart 1924 gecesi İstanbul'da Abdülmecid Efendi'ye İstanbul Valisi Haydar Bey, Emniyet-i Umumiye Müdürü Muhittin Bey, Polisi Müdürü Selahaddin Bey, Merkez Kumandan Vekili Atıf Bey ve Altıncı Daire Müdürü Hamit Bey tarafından tebliğ edildi. Abdülmecid Efendi Meclisin böyle bir karar aldığına inanmadığını, Saraydan değil salondan dahi çıkmayacağını bildirirse de ikna edilerek sabaha karşı yola çıkmak için hazırlık yapmaları temin edilmiştir.

Sabah saat 06:00'da Abdülmecid Efendi ve ailesi, katipleri ve doktoru ile polis gözetiminde Saraydan ayrılarak Çatalca istasyonunda Simplon Ekspresine binerek İsviçre'ye doğru yola çıktılar. İstanbul Valisi Abdülmecid Efendi'ye kendi ailesi için iki bin sterlin yol ödeneği ve İsviçre vizesi taşıyan pasaportlarını verdi. Trene eklenen 6 vagona Hanedanın diğer 155 üyesi de bulunuyordu.

Abdülmecid Efendi ve ailesi 7 Mart 1924 günü İsviçre'nin Territet kasabasında Büyük Alp Otel'e yerleştiler. Yaşananlar dünyada ve bilhassa İslam dünyasında büyük merak uyandırdı. Abdülmecid Efendi 11 Mart 1924 tarihinde bir basın toplantısı düzenledi ve yazılı bir basın açıklaması yapıldı. Bu açıklamada TBMM'nin Hilafeti ilga kararı eleştiriliyor, yersiz ve yolsuz saydığı kararı hükümsüz olduğunu iddia ediyordu. Hilafetin geleceği için bir Şûra toplanması önerisini Müslümanlara duyuruyordu. İsviçre'de kaldığı süre içinde Halife olduğu tarihten itibaren yayınladığı bildirimleri toplayarak *Yeşil Kitap* adıyla kitaplaştırdı.

Abdülmecid Efendi ve ailesi 7 Ekim 1924 tarihinde Fransa'nın Nice şehrine yerleşti. Siyaset dışında sanat ve özellikle resimle uğraştı. Vahdeddin'in 1926'da vefatından sonra Hanedan Reisi sıfatıyla ailenin bireyleriyle irtibat halinde olmaya çalıştı. 1932 yılında kızı Dürrüşehvar'ı Haydarabad Nizamı Osman Han'ın büyük oğlu Hidayet ile evlendirdi.

Abdülmecid Efendi sağlık sorunları yüzünden 19 Haziran 1939 tarihinde Nice'den ayrılarak Paris'e taşındı. Paris'te kütüphane, müze ve konserlere gitmiş, her Cuma Place Monge'daki Paris Camiine devam ederek Müslümanlarla irtibat halinde olmuştur. 23 Ağustos 1944 günü Müttefikler Paris'e girmek ve Alman kuvvetleri de şehri boşaltmak telaşında iken Abdülmecid Efendi Paris'teki evinde kalp krizi sebebiyle vefat etti. Vefat ettiğinde kızı Dürrüşehvar Hindistan'da, oğlu Ömer Faruk Efendi Mısır'da idiler. Cenazesinin Türkiye'de gömülmesini vasiyet etmesi yüzden naaşı tahnit edilerek hususi bir sanduka içinde Paris camiinde bekletildi. Türkiye'de siyasi ve sosyal şartların uygun olmadığı düşünülerek cenazenin getirilmesine müsaade edilmedi. Nihayet cenazesi 27 Mart 1954 tarihinde Paris camiinden alınarak 30 Mart 1954 günü Medine'ye götürülüp Mescid-i Nebevi'de tekraren cenaze namazı kılındı ve Cennet-ül Baki mezarlığında kabrine indirildi. Abdülmecid Efendi'nin resimleri yurtiçinde ve dışında pek çok sergiye katılmış, müze ve koleksiyonerler tarafından satın alınmıştır. Atatürk döneminde kullanılan ve yeni yayınlar ilave edilen Abdülmecid Kütüphanesi de Dolmabahçe Sarayı Zülvecheyn Salonu'nun deniz tarafına konumlanan odalardan 43 no'lu bölümde

2004 yılında ziyaretçilere açılmıştır.

Ali SATAN

KAYNAKÇA

AKŞİN, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele (Mutlakiyete Dönüş 1918-1919) I**, İstanbul 1992.

ATATÜRK, Kemal, **Nutuk II**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1996.

BARDAKÇI, Murat, **Şahbaba Osmanoğulları'nın Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin, 'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları**, İstanbul 1998.

ÇELİK, Akile, "Dolmabahçe Sarayı'nda Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Kütüphanesi", **Millî Saraylar Kültür-Sanat-Tarih Dergisi**, S 5, 2010, s.55-70.

EKEN, Halit, **Abdülmecid Efendi'nin Halife Seçilmesi**, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1990.

HÜLAGÜ, Metin, **Yurtsuz İmparator Vahdeddin**, İstanbul 2008.

KUYRUKÇU, Leyla, **Ressam Abdülmecid Efendi**, MÜ Türkiyat Arş. Ens., Yayınlanmamış YL, İstanbul 1996.

NİGAR, Salih Keramet, **Halife İkinci Abdülmecid**, İstanbul 1964.

RENDİ, Günsel, **Hanedandan Bir Ressam Abdülmecid Efendi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

SATAN, Ali, "Cumhurbaşkanlığı Belgelerinde Halifelikle İlgili Belgeler", **Tarihimizde Portreler Osmanlı Kimliği Prof. Dr. Cevdet Küçük Armağanı**, Ed. Z. Kurşun, H. Çoruh, İstanbul 2013, s.245-258.

SATAN, Ali, **Son Halife Abdülmecid Efendi**, İstanbul 2016.

SATAN, Ali, **Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması**, İstanbul 2013.

SERTOĞLU, Mithat, "Son Osmanlı Veliahdı ve Son Halife Abdülmecid Efendi", **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı 4, Nisan 1978, s.11-12.

ŞİMŞİR, Bilal, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938) II**, Ankara 1975.

Takvim-i Vekai, 22 Safer 1284/14 Haziran 1868.

TBMM Gizli Celse Zabıtları.

UÇAN, Leyla, **Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Hayatı -Şehzadelik, Veliahdlık ve Halifelik Yılları-**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019.

YALKIN, Razi, "Son Halife Abdülmecid ve Hanedan-ı Ali Osman İstanbul'dan Nasıl Çıkartıldı", **Türk Dünyası**, S 1-8, 15 Nisan 1950.

Bağlantılar [kaynağı değiştir]

- **Halifeliğin Kaldırılması**

02/06/2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/halife-abdulmecid-efendi-1868-1944/?pdf=3632> adresinden erişilmiştir